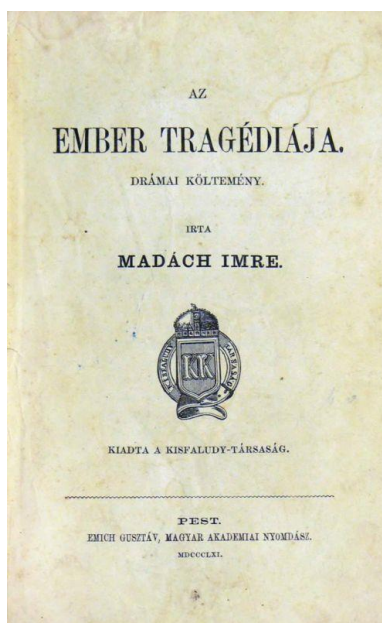

MÁTÉ ZSUZSANNA Dr. habil¹
**MADÁCH AZ EMBER TRAGÉDIÁJA DRÁMAI
KÖLTEMÉNYÉNEK ZENEI TRANSZFORMÁCIÓIRÓL**
(I. rész)
A FUNKCIONALITÁSTÓL A SZABAD ÚJRAALKOTÁSIG

A kétszáz évvel ezelőtt született Madách Imre – háromszáz költeménye, kilenc drámája, jó néhány drámakísérlete és töredéke, öt elbeszélése, négy „széptani” írása, cikkei, beszédei és vegyes feljegyzései mellett – *Az ember tragédiája* című drámai költeményével² egy olyan különleges bölcséleti műalkotást teremtett, mely a magyar irodalom leginkább vitatott és egyben a legnagyobb (kisebb könyvtárnyi) terjedelmű értelmezés-sorozattal, irodalomtörténeti és filológiai szakirodalommal bíró remekműve. Az általa ismert különböző eszmék, filozófiai problémakörök szuverén újraformálásával, széles műveltségének birtokában, egyéni gondolkodás- és látásmódjával – *Az ember tragédiája* 1862-ban (1861-es évszámmal) megjelent első kiadása óta – egy szinte állandó jelenléttel bíró, autonóm műalkotást teremtett.

Madách Imre: *Az ember tragédiája* 1862
(Első könyvkiadás)

¹ **Máté Zsuzsanna** habilitált főiskolai tanár, esztéta és irodalmár (SZTE JGYPK-Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar Művészeti Intézet Rajz-művészettörténet Tanszék)

² MADÁCH Imre *Összes művei*. Szerk. HALÁSZ Gábor, Budapest, Révai Kiadó, 1942. I-II.

E folyamatosságot mindenekelőtt a könyvkiadások és – az 1883-as budapesti Nemzeti Színház-i ősbemutató, azaz a 140 év óta szinte folyamatos – színre vitelek sorozata jelzi, melyeket egyetlen alkalommal szakítottak meg ideológiai okokból: a Magyar Kommunista Párt 1948-tól 1955-ig betiltotta színházi előadásként, illetve 1954-ig nem jelenhetett meg új könyvkiadásban sem, Lukács György és Révai József kritikájának következményeképpen.³ Az *ember tragédiája* jelenléte olyan kimagasló számokban is mérhető, miszerint 2012-ig 177 különböző kiadásban nyomtatták ki magyar nyelven;⁴ emellett negyven különböző idegen nyelvre fordították le 1995-ig;⁵ angol nyelvre kilenc, németre 16 fordítás-változatban. Valamint olyan kuriózumokban is megnyilvánult jelenvalósága az ezredforduló után, miszerint Charles Simonyi a *Tragédia* 13. színének néhány sorával üzent az űrből minden magyarul beszélő embernek: „A cél voltaképp mi is? / A cél, megszűnte a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdelem maga.”⁶ Madách Imre fő művének százhatvan éve tartó jelenvalóságát, hatását és továbbgondolását a képző-, zene-, film- és színházművészeti alkotásokban, valamint a szépirodalomban való továbbélése egyaránt bizonyítja.

Than Mór: Ádám az űrben 1863
(Az első illusztrációja *Az ember tragédiájának*)

³ KOLTAI Tamás: *Az ember tragédiája a színpadon* (1933-1968). Budapest, Kelenföld Kiadó, 1990, 185-215.

⁴ BLASKÓ Gábor: *Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének magyar nyelvű kiadásai*. Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2010.

⁵ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája (A fordítások jegyzéke)*. Összeállította: PRAZNOVSZKY Mihály, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995.

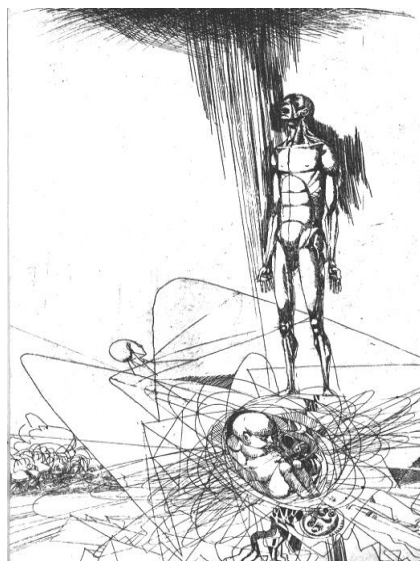
⁶ Charles Simonyi üzenete 2009. március 29-én hangzott el az űrből, miután a Nemzetközi Űrállomásról kapcsolatot teremtett a Műegyetemi Rádióklubbal. Magyar nyelvű üzenete meghallgatható Charles Simonyi blogján: https://cydonia.blog.hu/2009/03/29/simonyi_uzenet (Letöltés: 2022. szeptember 3.)

Nincs még egy olyan szépirodalmi mű hazánkban, melynek ekkora mennyiségű és ennyiféle átváltozása, művészeti transzformációja lenne a legkülönbözőbb műalkotások révén. Néhány adatot felvillantva: 2008-ig *Az ember tragédiája* a legtöbbször előadott színpadi mű hazánkban, a több mint tízezer színházi estet 1151 regisztrált színrevitel foglalja magába, mindebből egyetlen színházi intézményben, a budapesti Nemzeti Színházban több mint 1500-szor adták elő;⁷ sőt, még bábjáték⁸ és táncjáték formájában⁹ is.

Az ember tragédiája – Budapest Bábszínház előadása (1999. 10. 02.)

Emellett a leggyakrabban illusztrált könyv,¹⁰ illetve körülbelül félszáz különböző illusztráció-sorozat készült az alapműről.

Kass János illusztrációja Madách *Az ember tragédiája* utolsó színéhez (1980)

⁷ ENYEDI Sándor: *A Tragédia a színpadon 125 év: Bibliográfia*. Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2010.

⁸ *Az ember tragédiája* – Budapest Bábszínház előadása. Bemutató: 1999. 10. 02. Rendező: Garas Dezső. Online: <https://budapestbabszinhaz.hu/eloadasok/31-az-ember-tragediaja>

⁹ „*Tragédia – Táncjáték Az ember tragédiája nyomán*” című előadás, A Nagyváradi Táncgyűttes és László Csaba rendező-koreográfus közös produkciója, 2010 október 22-én, a Békés Városi Kulturális Központban volt látható. Forrás: <https://bekesikultura.hu/2010/09/28/tragedia-tancjatek-madach-tragediaja-nyoman/> (Letöltés ideje: 2023. január. 10.)

¹⁰ Blaskó Gábor *Az ember tragédiájának 177 különböző magyar kiadását leltározó könyvében 67 illusztrált kiadást nevez meg az illusztrátorok és képek számának feltüntetésével*. BLASKÓ: *i. m.* (2010).

Egyúttal a legváltozatosabb zenei műfajokban megzenésített szépirodalmi mű, a kísérőzenéktől, az oratóriumon és az operákon keresztül a könnyűzenei műfajokig. A *Tragédia* művészeti transzformációinak alkotói, így közel félszáz illusztrátora, tucatnyi zeneszerzője, a film-, és színrevitelek rendezői, színészei és a jó néhány szépíró az eredeti madáchi alkotásnak értelmezője és egyben újraalkotója is, miáltal az alapmű értelemszerűségének (szubjektív) értője és egyben autonóm átformálója is egy már újabb, más közlési móddal bíró alkotássá. A művészeti transzformációknak az alapmű értelmezésével, mint eredeztetéssel egyenrangú meghatározó sajátossága az ezt követő egyedi átformálás, újra-alakítás, újraalkotás. Az újonnan létrejött műalkotásnak – miként a *Tragédia* művészi transzformációjának – ontológiai státusa ezáltal igen összetett. Egyrésztől magának *Az ember tragédiájának*, mint pretextusnak illetve premédiumnak a létben tartója, létének gyarapítója, éppen a kettőjük közötti hermeneutikai genealogikus kölcsönviszony által. Így egy-egy aktuálisan létrejött művészeti transzformáció magának a kölcsönviszonynak és az alapmű éltetésének a folytonos fenntartója is. Ugyanakkor az aktuálisan létrejött művészeti transzformációt is élteti e kölcsönviszony, hiszen rögtön beemelődik egy, a *Tragédia* köré szövődő művészeti kapcsolati hálóba.¹¹ A kölcsönviszony médiumközi, intermediális vagy multimédiális terében mindkét műalkotás, mind a *Tragédia*, mint alapmű (pretextus vagy premédium), mind az adott művészeti transzformáció, ha veszít is önmaga szuverenitásából, ez mégis a kölcsönviszony, a kölcsönös létben-tartás és egymás gyarapítása javára történik. Az elmúlt százhatvan év művészeti transzformációi – az alkotók *Tragédia*-értelmezésének egyre növekvő szubjektivitása és az újra-alkotások szintén növekvő művészi szabadsága révén, valamint az egyre komplexebbé váló mediális közegekből is fakadóan – fokozatosan távolabb kerültek a pretextustól illetve a premédiumtól. A történetiség horizontján az eltávolodásnak lassú növekedését láthatjuk a képzőművészetben mintegy százéves intervallumot átívelően, míg a szépirodalomban a kölcsönzések és az inspirációk nyomán az eltávolodás lényegesen dinamikusabb volt, csupán néhány évtized alatt lezajló, hasonlóan a zene-, színház- és filmművészeti transzformációkhoz.¹²

---

¹¹ Vö. Zsuzsanna MÁTÉ: *Transformations of Literary Texts (Comparative and Hermeneutic Studies on the Intertextual and Intermedial Relations in Some Major Works of Dante, Imre Madách and Béla Balázs)*, Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2016, 13-104.

¹² MÁTÉ Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2018, 263-352.

Részlet Jankovics Marcell *Az ember tragédiája* című animációs filmjéből (2011)

A madáchi főmű zenei transzformációit illetően szintén a premédiumtól eltávolodó és egyre inkább az autonómabbá válás tendenciája érvényesült, mégpedig a jelentéstelítődéssel párhuzamosan. *Az ember tragédiája* zenei átváltozásait vizsgálva a premédiumhoz legközelebb esőként, annak függvényében létrejött – színházi bemutatók funkcionális kísérőzenéit kell először megemlítenünk. Az adaptáció, mely főképp a multimedialis, a zene-, színház- és a filmművészet jelhordozójára történő átültetés típusa, a premédium szellemiségéhez szintén hű marad, ahhoz közelállóként, azonban már nem egy alávetett, hierarchizált státusban, mint a kísérőzene, hanem egy egyenrangú és szuverén zeneművészeti transzformációként.

Rigle Alajos: *Ádám* (bronz szobor, 1936, Alsósztregova)

Az adaptáció önmagán belül is tovább tipologizálható a pretextustól való távolság és az át-változtatás, az át-alakítás egyre növekvő szabadságfoka függvényében, mint szabad adaptáció. Ebben a kategorizálásban Ránki György opera-adaptációt alkotott, míg Bozay Attila „*Az öt utolsó szín*” (*Madách Imre Az ember tragédiája* című műve nyomán) operája egy szabad adaptációnak tekinthető. A harmadik alaptípus a szabad újraalkotás, mely gyűjtőkategóriaként a *Tragédia* több vagy valamely mozzanatára való rájátszást tartalmaz, miként Dohnányi oratóriuma és a drámai költemény dalfeldolgozásai. Továbbá transzformációs alaptípusként a művészeti kapcsolati háló részét képezik azok a műalkotások is, melyek az alkotói folyamatot tekintve a *Tragédia* valamely inspiratív hatására jöttek létre. Az inspiráció nyomán objektivizálódott, az alaplától már a legtávolabb eső műalkotás sajátossága, hogy a premédiummal való összekötését csupán néhány motívum vagy hasonló sajátosság jelzi, mint Eötvös Péter *Lilith* című operáját. Az alaplától való eltávolodás e folytonos növekedése együtt jár az alkotó művészek értelmezési, művészi szabadságpotenciáljának a növekedésével, a *Tragédiának* folytonossá váló, ugyanakkor attól valamilyen módon már egyre távolabbra kerülő művészi transzformációinak bővülésével párhuzamosan. Jelen tanulmányom *Az ember tragédiája* zenei átváltozásait (a teljesség igénye nélkül) elsősorban hermeneutikai szempontból tekinti át a kísérezeneektől Dohnányi oratóriumáig,¹³ a funkcionalitástól a szabad újraalkotásokig, majd folytatólagosan, *Az ember tragédiája drámai költeményének zenei transzformációiról (II.) – Az adaptációtól az inspirációig* című írásomban a *Tragédia* opera-feldolgozásait veszem sorra, Ránki György, Bozay Attila és Eötvös Péter zeneműveit.¹⁴

1883. szeptember 21-én volt *Az ember tragédia* ősbemutatója, Paulay Ede rendezésének köszönhetően, aki 1878-tól a budapesti Nemzeti Színház drámai szakigazgatója, majd 1884-től tíz évig, haláláig a főigazgatója volt. A hatalmas sikert hozó ősbemutatót követően Paulay rendezői felfogása 22 éven keresztül élt a magyar színpadokon, 1905-ig, elérve a budapesti Nemzeti Színházban a

---

¹³ A madáchi drámai költemény zenei átdolgozásainak vázlatos és rövid összefoglalását korábbi, megjelent tanulmányom is tartalmazza: MÁTÉ Zsuzsanna: *Dohnányi Ernő: Cantus vitae (Az élet dala) librettójának összehasonlító vizsgálata.* = Parlando – Zenepedagógiai Folyóirat, 2021, 4. sz., 6-9.

¹⁴ MÁTÉ Zsuzsanna: *Madách Az ember tragédiája drámai költeményének zenei transzformációiról (II.) – Az adaptációtól az inspirációig.* PARLANDO: ZENEPEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT 2023. (Megjelenőben.)

417 bemutatót. S nemcsak a fővárosban volt népszerű, „Madách e remekműve akkor az egész ország színházba járó és a színművészet iránt érdeklődő közönsége körében valóságos lázt idézett elő.”¹⁵ 1893-ig már 186 vidéki település büszkélkedhetett, a többnyire alkalmi színpadán történő *Tragédia*-bemutatással, a Paulay-féle rendezői és szöveggönyv-változatot alkalmazva.¹⁶ Paulay rendezői felfogása a történelmi színekben a realiztikus és a historikus hűséget előtérbe állító és az azt kiegészítő látványos, a vizuális- és hangeffektusokban is gazdag megjelenítésre koncentrált, elsősorban a jelenetek drámai akcióját, benne az emberi küzdelmek és csalódások pragmatikáját állította előtérbe, és nem az elvont gondolatiságot. Amennyit sérült a filozofikum, mégis annyit nyert a *Tragédia* a másik oldalon: az olvasási kedv felerősödésével, az eredeti művel való mélyebb megismerkedés ösztönzésével, egyszóval: a népszerűsítéssel.

Paulay Ede (1836–1894) színházi rendező és a Nemzeti Színház főigazgatója.

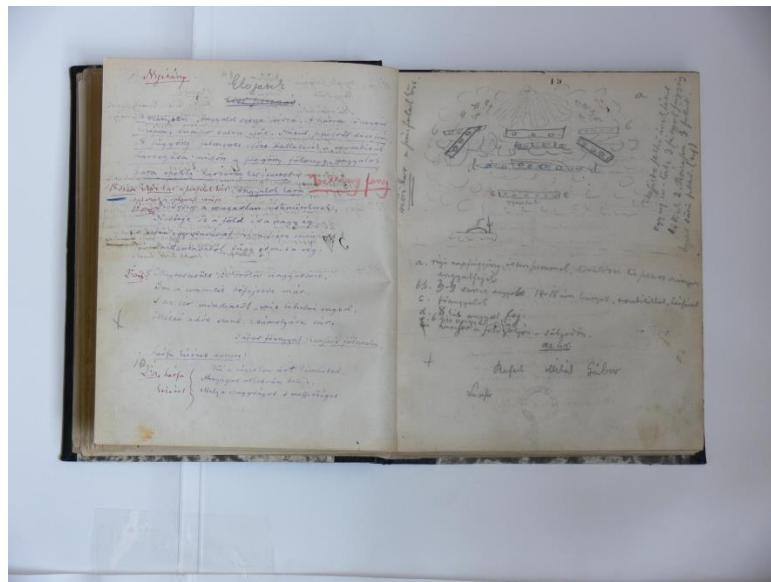
A színházi kritikák és a memoár-irodalom, valamint a jelmezek és jelmeztervek, a színpadtervek mellett két alapvető kortörténeti dokumentum maradt fenn az Országos Széchényi Könyvtárban az 1883-as szeptember 21-ei előadásról: Paulay Ede rendezői példánya és az akkor színre vitt darab sűgökönyve. A madáchi szöveg rövidítése, a darab rendezése, a jelenetek megszerkesztése, melyeket a színpadtechnikai megoldások tettek behatárolttá, továbbá a szereplők kiválasztása és instruálása mellett nagy jelentőséget tulajdonított a történeti hűségre törekvő színpadképnek és a díszletezésnek is,

---

¹⁵ KERÉNYI Ferenc, *Színpadi Madách-tanulások*, Palócföld, 2008/3, 53.

¹⁶ NÉMETH Antal, *Az ember tragédiája a színpadon*, Bp., Budapest Székesfőváros kiadása, 1933. 49-52.

valamint a jelmezeknek, melyeket ő maga tervezett és rajzolt meg jelzésszerűen, befolyásolva az 504 különböző jelmez kivitelezését. Kivételt képeztek Éva kosztümjei, ugyanis az Évát alakító Jászai Mari a saját ruháiban lépett fel, amelyeket Paczka Ferenc és Feszty Árpád festőművészek segítségével a színésznő maga tervezett. A további szereposztás is kitűnő volt: Ádámot Nagy Imre (aki az első Csongort és Faustot is alakította), Lucifert Gyenes László játszotta, Először és hatásosan alkalmazta Paulay a budapesti Nemzeti Színházban a színpadi villanyvilágítást (pl. holdvilág, félhomály, sötétedni kezd, ragyogó reggel, kis fény).¹⁷ Mindemellett igen nagy jelentőséget tulajdonított a zenei háttérnek, például rendezőpéldányában az egyes színek jeleneteihez megjegyzéseket illesztett, mint halk, erős, dalszerű, énekelt, fanfár-jellegű.¹⁸

Paulay Ede rendezőpéldánya Az ember tragédiája ősbemutatójáról (1883)

Paulay a történelmi korhűsége törekvő vizuális látványszínházra koncentrált és a tökéletes illúzió megteremtését szolgálta Erkel Gyula kísérőzenéje. 1883 szeptemberében így írt Erkelről: „Zenével is kellett némely helyeket kiemelnem, s Erkel Gyulában lelkes munkatársat találtam.”¹⁹ Erkel Gyula ekkoriban a Nemzeti Színház elsőszámú karmestere volt. A nyitánnyal

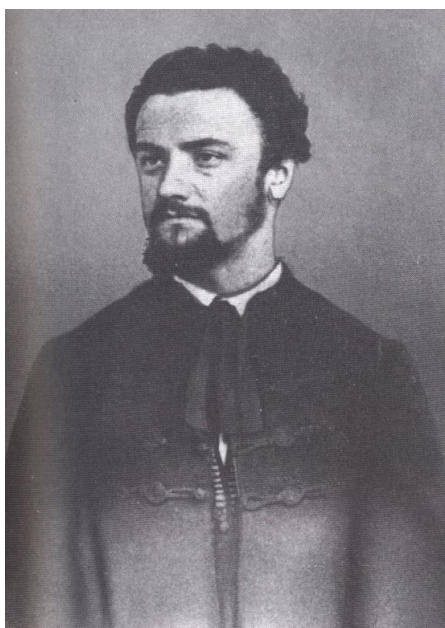
¹⁷ Madách-monográfiában bemutatom a szövegrövidítések következményeit, az ősbemutató előkészületeit és fogadtatást: MATE Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2018, 298-306.

¹⁸ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája, színre alkalmazta és öt szakaszra osztotta Paulay Ede* = Nemzeti Színház, 1883, OSZK Színháztörténeti Tár, E. 162. Paulay Ede rendezői példánya

¹⁹ PAULAY Ede: *Az ember tragédiája színpadon = Paulay Ede írásaiból*. Szerk. SZÉKELY György, Budapest, OSZMI, 1988, 211.

együtt 34 zárt számból²⁰ álló kísérőzenéjének igényességét jelzi, hogy mintegy fél évszázadon keresztül hangzott fel a *Tragédia* színházi bemutatói során. Erkel kísérőzenéje – a *Tragédia* szövege, drámaisága és cselekménye alá rendelten – a dramaturgiai, többnyire kiemelő funkció mellett a festői-történelmi látványszínházra való rendezői törekvést szolgálta, alkalmazkodva a kísérőzene funkcionálisan is összetett sajátosságaihoz. A változatos színek és jelenetek érzelmi mozgásait kiemelve követte a hangulati változásokat is, „alkalmanként akusztikailag is jól elkülönítve meghatározó hangszín-elemként, hangulatteremtő effektusként is használta”.²¹ A korabeli sajtó egybehangzóan dicsérte Erkel kísérőzenéjét, felidézve az ősbemutatón felcsattanó tapsot is: „Erkel Gyula zenéjéből nem egy rész azonnal megkaphatta a hallgatót. Az égi jelenethez írt kíséret, a hozsánna, a ledér bordal, a mély gyászú temetési ének, a Marseillaise hangszerelése (mely különben Szabados Károly átírata) s a forradalmi nagy karének, a Föld kihülését jelző közzene nem kis dicséretére válik a szerzőnek. Egy pár helyen meg is tapsolták. Természetesen legjobban gyűjtött a Marseillaise zenéje és nagy karéneke.”²²

Erkel Gyula (1842–1909) karmester, zeneszerző

---

²⁰ Paulay rendezőpéldánya az 1883-as Ősbemutatóról a nyitánnyal együtt összesen 34 zenezámat különít el. Vö. PAULAY 1883.

²¹ KAIZINGER Rita: *Erkel Gyula kísérőzenéje a Tragédia ősbemutatóján* = Színháztudományi Szemle, 1997/32, 42-45.

²² A Fővárosi Lapok 1883. szeptember 22. (222. sz.) „Az ember tragédiája” című kritikát, melynek szerzője ismeretlen, Andor Csaba közli: ANDOR Csaba: *Az ember tragédiája ősbemutatója a sajtó tükrében*, Madách Irodalmi Társaság Szeged–Balassagyarmat 2020, 49.

Erkel Gyula kísérőzenéje méltán tekinthető egy kiváló nyitánynak Az *ember tragédiája* zenei feldolgozásainak történetében. A kísérőzenékre általában jellemző az információk szűkössége, a nyomtatott partitúrák hiánya, ahogy Erkel zenéje esetében is csak egy kézzel írott példány maradt az utókorra, az OSZK Zeneművészeti Tárában fellelhetően, mely valószínűsíthetően egy kései, már nem teljes változata az eredeti partitúrának.²³ További jelentősebb kísérőzene-szerzők Győrffy Miklós gyűjtése alapján: Langer Viktor (1842–1902), a szegedi zeneiskola első igazgatója, aki később Pécssett színházi karnagy, 1885-re, a pécsi *Tragédia*-bemutatóra készítette el kísérőzenéjét. Majd 1905-ből Buttkay Ákos (1871–1935) kísérőzenéjét, 1910-ből Máder Rezső (1856–1940), az Operaház karnagyának művét említhetjük meg. Az 1937-ben bemutatott Farkas Ferenc kísérőzenéje a második világháború után is gyakran volt hallható. Az elmúlt fél évszázadból kiemelhető a szegedi Vaszy Viktor (1903-1979) nagyzenekarra, orgonára és vegyes karra írt kísérőzenéje, 1965-ből. Ugyanebben az évben az akkor még csak 21 éves, modern hangvételre törekvő zeneszerző, Eötvös Péter zenéjével adták elő a *Tragédiát* Szabadkán, aki a római szín két dalát Vaszytól 'kölcsonözte'. Majd a Kodály-tanítvány Dávid Gyula (1913-1977), korábban a Nemzeti Színház karmestere, 1970-ben mutatta be választékos hangzású kísérőzenéjét.²⁴

A madáchi főmű egészének pretextusától hermeneutikai szempontból már távolabb esőnek bizonyuló alkotások egyrésztől azok a dalművek, melyek a *Tragédia* valamely lényeges vagy annak vélt szövegrészletét emelték ki (Veress Gábor dalműve és Bárdos Lajos kánonja) illetve a szöveg-egészt értelmezték (mint például a Belgä együttes könnyűzenei rap-feldolgozása). Így szabad újraalkotásnak tekinthetőek abban az értelemben, hogy az alapmű egyes kiemelt elemeit felhasználva, alapvetően egyéni interpretációjuk függvényében értelmezték a *Tragédiát*, illetve annak néhány sorát. 1905-ben Veress Gábor, a nagyenyedi kollégium tanára „málnási Bartók György erdélyi ev. ref. püspök úrnak tisztelettel” ajánlotta *Dicsőség a magasba* című művét, mely az első önálló mű a *Tragédia* szövegére, kiemelve az első színből az Angyalok Karának az Urat és világteremtését dicsőítő énekéből az első nyolc sort. Az énekhangra, orgonakíséretre (mezzoszoprán-harmónium) és hegedű-gordonka duóval színezett együttesre írt zenedarab feledésbe merült. Majd két évtized telt el a

---

²³ Uo. 7.

²⁴ GYŐRFFY Miklós: *Madách – zenei öltözetben* = *VI. Madách Szimpózium*. Szerk. TARJÁNYI Eszter, ANDOR Csaba, Budapest – Balassagyarmat, Madách Irodalmi Társaság, 1999, 133-136.

következő önálló, ám napjainkra jobbára feledésbe merült dalműig. Bárdos Lajos 1935-ben írta a „*Madách szavára: Ember küzdj!*” című, maestoso előírású háromszólamú kánonát, 18 ütemben tömörítve a madáchi főmű küzdés-filozófiájának heroikusságát.²⁵

Madách
Szemléltem én is, és fogom követni:
Ez az az út, – csak azt tudni feledni!
Madách
Mondottam ember: küzdj és bírd a bírád!
~~Vége~~

Madách Imre Az ember tragédiája c. műve utolsó oldalának kézirat-részlete

Dohnányi Ernő 1941-ben, hatalmas sikerrel bemutatott *Cantus vitae* (*Az élet dala, op. 38.*) című szimfonikus kantátája az alapműhöz képest szintén szabad újraalkotás. Napjainkban is messze kiemelkedőnek bizonyul a *Tragédia* zenei transzformációinak sorában. Librettójának ugyan minden sora Madáchtól való (kivéve a „Ha, ha, ha, ha!” betoldást), azonban amennyire ismerős, annyira ismeretlen is a befogadó számára. Ugyanis Dohnányi, aki zeneszerzőként a legbüszkébb erre a zeneművére volt és élete fő művének tartotta, az egyes, rövid, madáchi szöveg-részletek kiemelésével és sorrendjük teljes mértékű felborításával egy már teljesen új műalkotást konstruált, oly módon, hogy mégis hű maradt az alapmű szellemiségéhez, felépítéséhez és üzenetéhez.

Dohnányi Ernő (Pozsony, 1877 – New York, 1960.) zeneszerző, karmester, zongoraművész

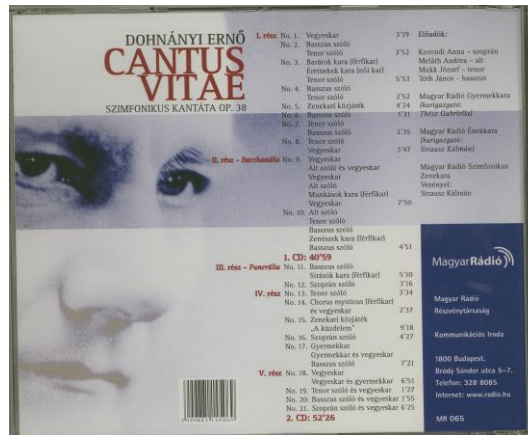
²⁵ Uo. 127-128.

A *Cantus vitae* oratórium egy olyan szabad újraalkotás, melyben az alkotó a saját élet/filozófiai mondanivalója kifejezésére válogatta ki és kombinálta újra a madáchi szöveg-részeket egy már teljesen új és autonóm, eredeti egészszé. Madách szavaival és filozofikumával a zene nyelvén szólaltat meg egy, a mai korunkra is éppoly érvényes, aktuális üzenetet a saját korának, a 20. század első felének életérzéséről, világfelfogásáról és éppen ebben az aktualításban, alkalmazhatóságban képez homogén egységet magával a drámai költeménnyel. Dohnányi szuverén újraalkotása, a madáchi szöveg egyéni újraírása a teremtés – bűnbeesés – megváltás ívében, meglepően modern, szinte későmodern törekvés, az alapművet szétdaraboló, ám annak nyomán, abból építkező, ahhoz organikusan kapcsolódó nagyszerű zenemű. Dohnányi egyik interjújában betekintést nyújtott alkotási folyamatába és Madách-értelmezésébe is: „Függetlenül a történelmi képektől, időtlen, filozófiai síkra vetítettem a Tragédiát. A három magánhang is (szoprán, tenor, basszus) teljesen elvontan képviseli a dráma főszereplőiben kifejeződő hármasságot: a női ideált, a férfiúi nagyratörést és a mindent bíráló kételyt. Madách felfogásom egyébként optimisztikus. Művem az emberi küzdést, mint az Élet értelmét és értékét dicsőíti, híven ehhez a Tragédia-sorhoz: »A cél: halál, az élet: küzdelem.« A még megírandó zárótétel a Tragédia első képéből vett himnuszokkal fogja magasztalni a Mindenség Urát.”²⁶ A *Cantus vitae* szimfonikus kantáta Dohnányi életművének legmonumentálisabb darabja: egyrészt az előadói apparátust tekintve is a legnagyobb, mivel szoprán, alt, tenor és basszus szólistára, helyenként négyszólamú nőikarra és négyszólamú férfikarra oszló nagykórusra, illetve vegyeskarra, gyermekkarra és egy csupa basszusból álló Chorus mysticusra, valamint roppant méretű zenekarra íródott, másrészt a leghosszabb időtartamú zeneműve is ez. Az oratórium komplex elemzését, a zenei és/vagy a madáchi szöveg-párhuzamokat, a Parlandóban megjelent korábbi tanulmányom tartalmazza.²⁷

---

²⁶ Az interjút Grymes idézi: GRAYMES, James A.: *A Cantus vitae (op. 38) szimfonikus kantáta keletkezéstörténete, zenei felépítése és bemutatója.* (Ford. Mészáros Erzsébet) = *DOHNÁNYI Évkönyv 2004.* Szerk. FARKAS Márta és KISZELY-PAPP Deborah. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2005, 5.

²⁷ MÁTÉ Zsuzsanna: *Dohnányi Ernő: Cantus vitae (Az élet dala) librettójának összehasonlító vizsgálata.* = *Parlando – Zenepedagógiai Folyóirat*, 2021, 4. sz., 1-27.

Dohnányi Ernő: Cantus vitae (Az élet dala) - op. 38-as szimfonikus kantáta, 1941 (2002)

A zeneművészeti transzformációk sorában a könnyűzenei műfajban született két szabad újraalkotás hermeneutikai szempontból ellentétes póluson helyezkedik el. *Az első sírásó* című rockopera - szövegírója Marno János, zeneszerzője Papp Gyula - melyet a soproni Petőfi Színház mutatott be 1997-ben, teljes mértékben „felforgatta” a madáchi fő művet; míg a Belgä együttes „*Az ember tragédiája*” című rap-dala koherens maradt az alaplámához. *Az első sírásó* című rockopera, lazán összefűzött dalok sorozatára épülő, könnyűzenei színjátéktípus.²⁸ Papp Gyulának köszönhetően zenei anyagában igényesen kivitelezett. Címe kettős értelmű a befogadó számára, egyrészt shakespeare-i reminisztenciára utaló, másrészt Ádámra, mint az első emberre, aki az eredendő bűn elkövetésével, kiűzöttetett az Édenkertből és halandóvá lett, ám ennek felismerésével és elfogadásával meg kell küzdenie. A rockopera Marno János által írt szövegkönyvét összehasonlítva a *Tragédiával*, azt láthatjuk, annak már a harmadik színétől kezdődően radikálisan eltér, mivel itt Ádám Lucifer felvilágosításának hatására fel akarja akasztani magát. Az alaplámú ezzel ellentétes, hiszen ott a luciferi csábítás lényegét kéri számon Ádám, a tudást a jövőről, melyet majd az álomképek sora követ a történelemtől. Az alaplámú történet-ívétől való eltérések sora jellemzi a többi felvonást is, például egy karneváli jelenet beillesztése, vagy a londoni, a falanszter és az űr-színek összeolvasztása révén. Miként a történet íve, úgy a szereplőgárda is egy szabad(os) újra-alakítást mutat az alaplámához viszonyítva, nemcsak a radikálisan lecsökkentett számú szereplők miatt, hanem az új szereplők beillesztése révén is

²⁸ Vö. PAPP Nóra – SZŐKE Ágnes: *Ádám a rengetegben. (Madách Imre: Az ember tragédiája és Marno János: Az első sírásó művének összehasonlítása) = XIII. Madách Szimpózium.* Szerk. BENE Kálmán, Szeged - Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2006, 91-97.

(például Káin és a „csontváz”). Az új szóösszetételekkel, szójátékokkal és szóképekkel is telített dalszövegek (példaként *Az első sírásó* című dalának néhány sorát kiemelve: „Úri holmik mind mit ér? / Sugár-émlék-érmek. / Kis éteri gépegér / rághat almás férget.”; „Hantot rá, mi folyt helyén, / vér, bokor és fáma, / idővel a puszta tény / érik csak egy fán ma”) egy erőteljesen aktualizált korszakban alapulnak inkább, mint az alapmű eszmei, filozófiai gondolatkörein.

Papp Gyula – Marno János: Az első sírásó. Rockopera /részletek/
Madách Imre Az ember tragédiája című műve alapján

<https://www.google.com/search?q=Az+els%C5%91+s%C3%ADr%C3%A1s%C3%B3+c%C3%ADm%C5%B1+rockopera&oq=Az+els%C5%91+s%C3%ADr%C3%A1s%C3%B3+c%C3%ADm%C5%B1+rockopera&aqs=chrome..69i57j33i160.6936j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:8ab71e41,vid:2716BTqtts>

<https://www.google.com/search?q=Az+els%C5%91+s%C3%ADr%C3%A1s%C3%B3+c%C3%ADm%C5%B1+rockopera&oq=Az+els%C5%91+s%C3%ADr%C3%A1s%C3%B3+c%C3%ADm%C5%B1+rockopera&aqs=chrome..69i57j33i160.6936j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:6f054576,vid:d6azFPIM5Wg>

Az 1998-ban buddhista főiskolásokból alakult, ma is koncertező Belga együttes *„Oktatási segédanyag”* című, ma már platina albumukban (2010) hallható *„Az ember tragédiája”* című rap-feldolgozásuk. A dalszövegben a kivonatolt irodalmi művek tömörségét; a fiatalok szlengjének és a közbeszédnek megfelelő stílusjegyeket; a leegyszerűsítés és a gyorsaság, a gyors elsajátítás kényszerének érvényesülését és egy deheroikus, deszakralizáló humort fedezhetünk fel. A *Tragédiát* jól ismerő befogadó lehetséges, hogy szomorúan

konstatálja az értékcsökkenést, mégis a rap-dal humora nem bántó, a dalszöveg kreativitása inkább felszabadító jellegű, sőt, megsejteti az eredeti mű nagyszerűségét is, összességében és tartalomjegyzékszerűen ugyan, de egy releváns értelmezést nyújtva, terminológiámban a 'kölcsonös létben tartást' is működtetve. A szöveget közösen írták: Jáger Barnabás, Györffy Tamás, Kékesi Balázs és Bicskei Titusz. A rap zenei stílusában, pergő dinamikával, mindössze négy és fél percben tömörítik és sűrítik a *Tragédia* háttérének néhány adatát, utalnak fogadtatástörténetére is, majd sajátos stílusú interpretációjukban ismertetik a művet, mintegy kivonatolva azt. Érdeemes egészében is megismernünk e dalszöveget: „Alsósztrégova / Nemesi család / Felvilágosodás / Fráter Erzsébet / Szívbjaj / Drámai költemény / 1859-60 / Többször is betiltották a művet / Prohászkanak cseppet sem tetszett / Az első három szín jön / Ezt jegyzeteld / Ádámtól és Évától kezdem / Először ott voltak benn Istenben / Totál kómában öntudatmentesen / Növényi létben és szemérmetlen / Jött az a Lucifer és keltette a vágyat / Ennyi pont elég is volt a kezdő párnak / Kiakadt az Úr, de bitangul / Hogy a fejére nő ez a fiatalúr / Dualizmust akarsz? / Meg öntudatot? / Kérdezte Isten. / Akkor húzzál földre parasztnak mondta és haragra gerjedt / Ilyedtükben amazok meg felvették a levelet / És indult az ember tragédiája / Amikor leküldte az Úr őt a matériába / 4. Egyiptom az ókorban / Ahol a fáraó magányos / Mert a dicsőségtől még / Nem lesz családos / Hiányzik a nő menthetetlenül / Leuralja a “mondhatatlan úr” / Felszabadítja a rabszolgákat / Így menekül a demokráciába / Az 5. színben Athénban / Miltiádészként demokrata / De két demagóg beszélget / És kimondják mi a népitélet / A szabadság és egyenlőség / Szép eszmék csak rögeszmék / „A gép forog / Az alkotó pihen” / 6. Róma, harc és szex / Sergiolus nem élvezzi az életet / Mert sejti már hogy az ilyen virág hervatag / A kacagás sem valódi csak fogva tart / Hedonizmusból fordul át a kereszténység felé / Új népet, új eszmét Istentől remél / 7. Konstantinápoly / Tankréd kereszteslovag / De amint meglátja Évát / Rideg lesz a zárda fal / Prágában a 8-ban / A késői középkorban / Hé Kepler mi a horoszkóp / A drága Borbála nekem is megvolt / De ne is csodálkozz ezen / Ha a föld helyett a csillagokat lesed / Kilenc, Párizs, elaludt a lantom / Ádám álmodja, hogy Kepler, az meg, hogy Danton. / Álom az álomban, tehát szerkezetileg. / Lucifer a kilencesben nem jelenik meg / Tíz, Prága, Ádám ébredszik, aztán a tanítványának fejteget valamit / Ami egy új világ perspektívája, / a felvilágosodás gondolatvilága / „A gép forog / Az alkotó pihen” / Tizenegy, London, Madách jelene, / Ádám meg csak a történet szemlélője / Kapitalizmus, szabad verseny, „kutyáknak harca ez egy konc felett”

/ Tizenkettő, ne szalaszsd el, / ez a tökéletes társadalom a falanszter / Platón őrzi a sok-sok marhát, / Michelangelo széklábat gyárt / A 13. tragikus színben / Ádám, csalódott, bús volt, meg minden / Lucifer meg izomból fűzte / Hogy jöjjön fel vele ki oda az ürbe / Mert a tiszta szellem ott lakik fent / Az anyag neki kín börtön itt lent / Ádámnak be is jött ez az ötlet / Repült, de pont amikor majdnem ott lett / Megborzongatta a hideg űr / Ahol élő énje megsemmisül / 3700-nál fordult vissza / Mert az ember célja a küzdés maga / Az Eszkimó szín a Mad Max jéggel / Olvasd el most, vagy max majd éjjel / A 15-ben Ádám felébredt / És ráébredt, hogy csak álmodta az egészet / Sürgősen öngyilkos akart lenni / De Éva az anyaságát épp bejelenti / A létkérdést Ádám felteszi / De a jóisten fraktálos választ ad neki / Majd kiosztja a szerepeket / És elmond magától egy idézetet / „Ember küzdj és bízva bízzál” / Ha ezt megteszed, a többit bízd rám / „A gép forog / Az alkotó pihen”.

A Belgä együttes „*Oktatási segédanyag*” album-címe jelzi azt a funkcionális, hasznossági és egyben stílári keretet, melybe szervesen illeszkedik „*Az ember tragédiája*” rap-feldolgozásuk. A kivonatolt irodalmi művek tömörségét és csak itt-ott előforduló felszínes értelmezését fedezhetjük fel a dalszövegben; átfogó, de mégis címszavas jellegét; a mai fiatalok szlengjének megfelelő szóhasználatot és stílusjegyeket; a leegyszerűsítés és a gyorsaság, az elsajátítás kényszerének érvényesülését, melyet a rap műfaja is felerősít az ismétlődő dallamívek és a szöveg dinamikája, tömörsége révén, ritmusa és rímei pedig a könnyen megjegyezhetőséget szolgálják. Ugyanakkor mégis, ha hallgatjuk, nevetünk, hol felszabadultan, hol kesernyésen. Ennek forrása egyrészt a négy szövegíró közös és sajátos, összességében releváns interpretálásában kialakult humor, mely abból a feszültségből, vibrálásból – esztétikai terminológiában fogalmazva – oszcillációból keletkezik, ami a madáchi főmű és e dalszöveg egyes elemeinek, azok ellentétességének metszéspontjaiban kialakul. Miáltal szembeállítódik és így feszültségpontok keletkeznek a humor generálójaként: a *Tragédia* magasztossága, az ádámi heroikus küzdelem és a tragikus eszme-keresés, a transzcendens és a földi, az emberiség történelmi horizontja, illetve a hatalmas terjedeleme, valamint a mindössze 4 és fél percbe és fél oldalba tömörített dalszöveg vulgarizált, iskolás, a gyors, könnyű elsajátítást és megértést szolgáló, összességében köznapi hasznossági horizontja között. A dalszöveg egy leértékelődési folyamat eredménye, és ebben az értelemben travesztia, mely valamely komoly irodalmi műnek gyakran részleteiben is megfelelő, de torzított utánzata, azzal a céllal, hogy az emelkedett hangú eredetinek komoly vagy nagyszerű tárgyát kicsinyes

viszonyok közé helyezze. A *Tragédiát* jól ismerő befogadó lehetséges, hogy szomorúan konstatálja az értékcsökkenést, mégis jókat nevet, mivel a dalszöveg humora nem bántó, kreativitása inkább felszabadító jellegű, sőt, akár megsejtetheti az eredeti mű nagyszerűségét is, összességében és tartalomjegyzékszerűen ugyan, de mégis egy közel releváns értelmezést nyújtva.

<https://www.google.com/search?q=Belg%C3%A4+egy%C3%BCttes+Az+ember+trag%C3%A9di%C3%A1ja&oq=Belg%C3%A4+egy%C3%BCttes+Az+ember+trag%C3%A9di%C3%A1ja&aqs=chrome..69i57j0i22i30.7049j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:db986f64,vid:1VPDyOxvOsc>

